

Η στρατιωτική υπηρεσία στη Μακεδονία τον ΙΔ' αιώνα

Έχω πρόσφατα αναφερθεί σε ορισμένες όψεις μιας ιδιαίτερης μορφής φεουδαρχίας που εγκαταστάθηκε στα Βαλκάνια κατά το τέλος του Μεσαίωνα. Επρόκειτο πιο συγκεκριμένα για τρεις περιπτώσεις ευγενών Ρωμαίων/Ρωμίων που επέλεξαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στη σερβική εξουσία, η οποία εγκαταστάθηκε στις Σέρρες κατά το έτος 1345. Εδώ θ' ασχοληθώ ιδιαίτερα με τις τρεις περιπτώσεις που προανέφερα χρησιμοποιώντας τρία παραδείγματα.

Πρώτος ο Νικηφόρος Βασιλικός, πρωτοαλλαγάτωρ, είχε κλητευθεί στη βασιλική κρίση του Στεφάνου Dušan κατηγορούμενος επί απιστία, που σημαίνει επί εσχάτη προδοσία. Κατά συνέπεια οι έγγχει προσοδοί του είχαν κατασχεθεί προς όφελος ενός τρίτου προσώπου, του ανθρώπου εκείνου που καταδίδοντας τον υποκίνησε εναντίον του και τον δικαστικό μηχανισμό¹.

Δεύτερος, ο Γρηγόριος Νεστόγγος, λογοθέτης και μέγας πατίας, φαίνεται ότι είχε εμπλακεί σε μία περιέργη δοσοληψία με τη μονή του Τιμίου Προδρόμου στις Σέρρες υπό τον όρο, σχεδόν, ότι ο αυτοκράτωρ Ιωάννης Ε' Παλαιολόγος θα τον συγχωρούσε προκειμένου να επιστρέψει στους οικείους του (στην Κωνσταντινούπολη ή στη Θεσσαλονίκη θα πρόσθετα²) όπως εικάζω.

Τρίτος, τέλος, ο Αλέξιος Ραούλ, μέγας δομέστικος (της Σερβίας): γνωρίζουμε ότι εκχώρησε στο μοναστήρι των Ασωμάτων την κατοχή γαιών στην περιοχή της Ζίχνας για τη σωτηρία της ψυχής του και της ψυχής του *car* Στεφάνου³.

Χρησιμοποιώ τα τρία αυτά παραδείγματα προκειμένου να δείξω πόσο στενοί ήταν οι δεσμοί της διαπροσωπικής εξάρτησης στη διάρκεια του δευτέρου ημίσεος του δεκάτου τετάρτου αιώνα: όρκοι πίστεως, κατηγορίες επί απιστία, διαδοχικές αλλαγές στρατοπέδων, ταυτόχρονη προσφορά υπηρεσιών σε δύο κυρίους...

1. Πρβλ. L. Mavrommatis, *Sur les antagonismes en Macédoine sous la domination serbe, Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ' αι.*, Αθήνα 1996, σελ. 330-337. Πρβλ. επίσης για την ίδια περίοδο B. Ferjančić, *Vizantijski Ser u XIV stolecu*, Βελιγράδι 1995. G. Ostrogorski, *Serska oblast posle Dušana nove smrti*, Βελιγράδι 1965.

2. Πρβλ. Mavrommatis, *ό.π.*

3. Πρβλ. L. Mavrommatis, *Sur le grand domestique Alexis Raoul, Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 34 (1995), σελ. 157-162.

Τι συνέβαινε όμως στα κατώτερα στρώματα που υφίσταντο τις ποικίλες πολιτικές και οικονομικές αυτές πιέσεις και μαρτυρούν τον οπωσδήποτε σοβαρό αντίκτυπο των μεταβολών αυτών; Τα αρχεία της μονής Προδρόμου προσφέρουν άφθονες τέτοιες μαρτυρίες⁴. Θα περιοριστώ σε ένα παράδειγμα, που, αν και δεν το θεωρώ μοναδικό, προσφέρει ωστόσο εξαιρετικά διαυγείς πληροφορίες. Πρόκειται, πιο συγκεκριμένα για την περιφέρμη στρατιωτική υπηρεσία. Πριν διατυπώσει όμως κανείς συμπεράσματα ή υποθέσεις θα πρέπει να εξετάσει τις πληροφορίες του ίδιου του εγγράφου. Κατά το μήνα Απρίλιο, της δεύτερης ινδικτιώνος, του έτους 1344⁵ το εκκλησιαστικό δικαστήριο της μητρόπολης Ζίχνας συνήλθε ύστερα από αίτηση της χήρας ενός μεσαίου γαιοκτήμονα της περιοχής, του Μαδαρίτη. Σύμφωνα με τις κατηγορίες της χήρας, ο γαμπρός της ονόματι Μαμηνός είχε καταπατήσει τις γαίες του συζύγου της και πεθερού του ενώ επιπλέον του όφειλε και κάποιο χρηματικό ποσό. Η όλη υπόθεση όσο κι αν φαίνεται απλή και τρέχουσα, στην πραγματικότητα ήταν αρκετά σύνθετη και το δικαστήριο συνεδρίασε σε διευρυμένη σύνθεση όπου μετείχαν μεταξύ άλλων, ο πανσεβαστος Μιχαήλ Μαυροφόρος κριτής του θεοφρουρήτου φωσσάτου, ο Θεόδωρος Δεκαλαβρίας (κατάλοιπο ενδεχομένως της Καταλανικής Εταιρίας), ο κεφαλή του κάστρου της Ζίχνας και ο υπέρτιμος Ιωακείμ μητροπολίτης Ζίχνας. Τα πρόσωπα αυτά, από τα πλέον επιφανή της Ζίχνας, φρόντισαν να μετάσχουν στη δίκη και να υπογράψουν την απόφαση (*κριτήριο*) που δικαίωσε τη χήρα του Μαδαρίτη.

Η όλη ιστορία έχει ως εξής: Ο Μαδαρίτης και οι δύο του γαμπροί, ο Μαλέας και ο Μαμηνός, είχαν πουλήσει στον μητροπολίτη Ζίχνας μία έκταση γης στην Παραλμνία. Ο Μαδαρίτης όμως κάποια στιγμή προέβαλε την απαίτηση επιπλέον από το ποσό που είχε συμφωνηθεί (το ύψος του οποίου δεν αναγράφεται στο έγγραφο) και για ένα άλογο. Ύστερα από τις διαπραγματεύσεις και τις δοσοληψίες μεταξύ της Μητροπόλεως και των τριών πολιτών, ο Μαμηνός συμφώνησε να λάβει αντί για ένα άλογο (ή μάλλον την τιμή ενός αλόγου) το ποσό των 10 νομισμάτων. Πριν όμως του αποδοθεί το ποσό αυτό ο Μαμηνός πήρε διαταγή από την προϊσταμένη του αρχή (*παρά τοῦ κεφαλατικέοντος αὐτοῦ*), που σημαίνει τον κεφαλή της Ζίχνας, να μετάσχει σε εκστρατεία (*εἰς ταξείδιον πεμφθῆναι*). Με τον τρόπο αυτό, τα πράγματα άρχισαν να περιπλέκονται. Ο μητροπολίτης υποχρέωσε τον πεθερό του Μαμηνού να αποδώσει το συμφωνημένο ποσό στη σύζυγο του τελευταίου. Ο Μαδαρίτης εκτέλεσε τη διαταγή αλλά παρέλειψε τα 10 νομίσματα για το άλογο προβάλλοντας ως δικαιολογία ότι ο γαμπρός του πριν φύγει για την

4. Πβλ. Α. Guillou, L. Mavrommatis, L. Benou, Le cartulaire B du monastère Saint Jean Prodrome au mont Ménécée (Serrès), *Byzantion* 65 (1995) (=Regestes), σελ. 196-227.

5. *Regestes*, σφ. 23.

εκοστρατεία του ζήτησε και πήρε ως δάνειο 7 νομίσματα προκειμένου να μπορέσει *ἐξέρχασθαι... ἐν τῷ ταξειδίῳ*. Τα 7 αυτά νομίσματα ο Μαμηνός θα τα χρησιμοποιούσε προκειμένου να προμηθευτεί τα άρματά του: *διὰ τὴν ἀρμάτων τιμὴν*. Ο στρατιώτης κάποτε επέστρεψε από την εκοστρατεία (*ταξειδίον*) και απαίτησε από τον Μαδαρίτη το χρέος του. Αυτός όμως αντέταξε ότι δεν του χρωστούσε παρά 3 νομίσματα, αυτά που απέμεναν, αν από την τιμή που είχαν συμφωνήσει για το άλογο αφαιρούνταν τα 7 νομίσματα που του είχαν δανείσει για τα άρματα. Ο Μαμηνός επέμεινε στις απαιτήσεις του και τέλος κατέφυγε στον μητροπολίτη που του απέδειξε (*ἐπέδειξε*) ότι αυτός που στην πραγματικότητα ενείχετο δεν ήταν ο πεθερός του αλλά η σύζυγός του και κόρη του Μαδαρίτη. Ο Μαμηνός δέχτηκε τις εξηγήσεις του μητροπολίτη τόσο αναφορικά με την τιμή των γαιών που πωλήθηκαν στη μητρόπολη όσο και ως προς το δάνειο για την αγορά του αλόγου και των αρμάτων. Με τη διαφορά ότι στο μεταξύ διάστημα ο Μαδαρίτης και η οικογένειά του εγκατέλειψαν *πανοικί* την περιοχή.

Σύμφωνα με την κατηγορία της χήρας του Μαδαρίτη (ο οποίος προφανώς απεβίωσε κατά τη διάρκεια της εκτός Ζίχνας παραμονής του) ο Μαμηνός επωφελήθηκε από την απουσία του πεθερού του και καταπάτησε αρκετά στρέμματα υπεξαίρωντας μαζί και τις προσόδους από τις συγκομιδές σε σημείο που η χήρα του πεθερού του, όταν γύρισε, να βρεθεί σε κατάσταση έσχατης ένδειας (*τοσαύτην πενίαν πιεζομένη*). Τελικά το δικαστήριο αποφάσισε ότι ο Μαμηνός όφειλε να επαναφέρει τα πράγματα στην προτέρα τους κατάσταση που σημαίνει στο σημείο που ήταν πριν την αναχώρηση του Μαδαρίτη. Μαζί καθόρισε τις (ετήσιες) καταβολές που ο Μαμηνός όφειλε προς τη χήρα χωρίς περισσότερες λεπτομέρειες [το έγγραφο στο σημείο αυτό δεν παρέχει περισσότερες λεπτομέρειες].

Ας αναλύσουμε την όλη υπόθεση αφήνοντας κατά μέρος την καθαρά νομική πλευρά της, που αφορά τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις ενός ατόμου σε σχέση με τα συμβόλαια μεταβίβασης εγγείων αγαθών. Στο έγγραφό μας καθίσταται, ευθύς εξαρχής, σαφές ότι κατά τη διάρκεια των συναλλαγών για την πώληση των γαιών, ο Μαμηνός προέβαλε την απαίτηση να του δοθεί ένα άλογο, το κατεξοχόν μέσον που χρειάζεται ένας ιππέας προκειμένου να ανταποκριθεί στις στρατιωτικές του υποχρεώσεις. Μαθαίνουμε επίσης ότι το πρόσωπο αυτό δανείστηκε χρήματα από τον πεθερό του προκειμένου να αγοράσει (ή να επισκευάσει) τα άρμα-

6. Είναι βέβαιο ότι ο εν λόγω Μαμηνός ήταν ο αρχοντόπουλος Μαμηνός ο οποίος είχε λάβει –από κοινού με 15 άλλους αρχοντόπουλους– τους συντρόφους του... ως κληρονομική πρόνοια από τον κράλη της Σερβίας ένα ζευγαλιέο στη Ζίχνα. Αρχοντόπουλος στα 1344, γαιοκτήμονας στην ίδια περιοχή. Cf. Vassiliki Kravari, *Actes du Pantocrator*, Archives de l' Athos no 17, Παρίσι 1991, σελ. 203, αρ. 25.

τά του. Τέλος δέχτηκε από τον κεφαλή τη διαταγή να συμμετάσχει σε στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Ο Μαμηνός εκπλήρωσε τις υποχρεώσεις του και, μόλις απολύθηκε, επιστρέφει στη Ζίχνα όπου και επιχειρεί να ρυθμίσει με την οικογένεια των πεθερικών του τις διάφορες οικονομικές εκκρεμότητες. Αυτό ωστόσο που θα υπογράμμιζα στο σημείο αυτό είναι ότι έχουμε να κάνουμε με ένα πρόσωπο που έχει συνάψει *συμβόλαιο* με τον κεφαλή της Ζίχνας: στο έγγραφο αναγνωρίζεται σαφώς και κατά κανένα τρόπο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι πρόκειται για κάτι τυχαίο ή για παραδρομή του γραφέα ότι ο κεφαλή ήταν ένα πρόσωπο με το οποίο ο Μαμηνός είχε προσωπικό δεσμό (*τοῦ κεφαλατικέοντος αὐτοῦ*). Είναι νόμιμο να υποθέσει κανείς ότι ο εν λόγω Μαμηνός ήταν μισθοφόρος εξαρτημένος από τον κεφαλή προς τον οποίο είχε δώσει όρκο πίστεως και είχε λάβει ως αντάλλαγμα κάποιες οικονομικές απολαβές. Επίσης προκύπτει ότι ήταν υποχρεωμένος να ζει στη Ζίχνα και να είναι έτοιμος να προσφέρει τις υπηρεσίες του στον κεφαλή: οι υποχρεώσεις του φαίνεται ότι συνίσταντο στο να είναι ανά πάσα στιγμή διαθέσιμος και μαζί να συντηρεί ένα άλογο και τα αντίστοιχα άρματα. Κατά τα ειωθότα, είχε πάρει ως προίκα γαίες. Στην αξία και στα εισοδήματα αυτών των γαιών της εξ αγχιστείας οικογένειάς του υπολόγιζε ο Μαμηνός προκειμένου να εξασφαλίσει τα 17 νομίσματα που χρειαζόταν για την υπηρεσία του και όχι στην πρόσοδο που του είχε εκχωρήσει ο κεφαλή. Επομένως ένα από τα δύο μπορούσαν να συμβαίνουν εδώ: ή η πρόσοδος του μισθοφόρου δεν ήταν επαρκής ή ο Μαμηνός καταχρώμενος τη θέση του όπως και τη σχέση του με τον φεουδάρχη, τον κεφαλή, αποφάσισε να εξασφαλίσει τα χρήματα αυτά εις βάρος του πεθερού του. Προσωπικά κλίνω υπέρ της δεύτερης υπόθεσης, που κατά τη γνώμη μου ενισχύεται και από την ευκολία με την οποία ο Μαμηνός, εκμεταλλευόμενος την απουσία ολόκληρης της οικογένειάς του Μαδαρίτη, οικειοποιήθηκε τις γαίες του και τα εισοδήματα που αυτές απέφεραν. Μ' άλλα λόγια το πρόσωπο που μας απασχολεί εδώ ήταν ένας αποκατεστημένος ιδιοκτήτης γης που περιστασιακά προσέφερε τις στρατιωτικές του υπηρεσίες⁷. Ανήκε μήπως στην κατηγορία εκείνη που μας είναι γνωστή ως μισθοφόροι με οικονομίες (πρόνοιες)⁸; Τα χρηματικά ποσά που αναφέρονται είναι μάλλον μικρά, η παρουσία του ως στρατιώτη κοντά στον κύριό του όπως και

7. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο έγγραφο ο Μαμηνός δεν ονομάζεται στρατιώτης που σημαίνει κάτοχος μιας αυτοκρατορικής πρόνοιας... Αντίθετα στους κώδικες (*cartulaires*) της μονής του Τιμίου Προδρόμου συναντάμε την περίπτωση του στρατιώτη Μαρτίνου όπου από τα υπάρχοντα στοιχεία δεν προκύπτει ότι υπόκειτο σε κάποια στρατιωτική υπηρεσία. Πρβλ. A. Guillou, *Les archives de Saint-Jean-Prodrome sur le mont Ménécée*, αρ. 7, 16, 17, 22.

8. Πρβλ. N. Oikonomidès, *A propos des armées des premiers Paléologues et des compagnies de soldats*, *Travaux et Mémoires* 8 (1981), σελ. 368.

η συμμετοχή του στο φωσάτο που αυτός ο τελευταίος μπορεί να απαιτεί είναι περιοριστική και τέλος ο Μαμηνός φαίνεται να διάγει τη ζωή ενός εύπορου γαιοκτήμονα στη Ζίχνα.

Όσο για τις σχέσεις «φρουδάρχη και υποτελούς» παρατηρούμε να επαναλαμβάνεται το ίδιο σχήμα που διατηρήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια του ΙΕ' αιώνα τόσο υπό τους Παλαιολόγους και υπό τους Νεμανίδες: α. ο βυζαντινός αυτοκράτορας ή ο σέρβος κράλης ή τσάρος (kralj/car) β. ο κεφαλή γ. ο μισθοφόρος.

Ο Θεόδωρος Δεκαλαβρίας, που σημαίνει εκ Καλαβρίας καταγόμενος, είχε δεχτεί από τον kralj Στέφανο την περιοχή της Ζίχνας την οποία διοικούσε ως κεφαλή. Προηγουμένως θα πρέπει να είχε δώσει όρκο πίστωσης, τον ίδιο που του είχε δώσει και ο Ιωάννης Άγγελος, συγγενής και οικείος του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού⁹. Στο χρυσόβουλλο του Ιωάννη ΣΤ' (1342) αναφέρεται ότι ο Ιωάννης, επικεφαλής του κεφαλατικίου της Θεσσαλίας, είχε την υποχρέωση να υπηρετεί (*δουλεύει*) ο ίδιος και το στράτευμά του (*φωσσάτον*), είτε Ρωμαίοι/Ρωμοί είτε Αλβανοί, κάθε φορά που ο αυτοκράτωρ θα το επιθυμούσε¹⁰. Εκτιμώ ότι ο Μαμηνός, με τη σειρά του ήταν υποχρεωμένος να υπηρετεί τον κεφαλή Θεόδωρο όταν αυτός ζητούσε τη συνδρομή του ως εκπρόσωπος της εξουσίας της Ζίχνας.

Συμπερασματικά, πιστεύω ότι ο κεφαλή και ο κριτής του φωσάτου συμμετείχαν στη δίκη της χήρας του Μαδαρίτη εναντίον του γαμπρού της, για τον λόγο ότι ο Μαμηνός ανήκε στη δικαιοδοσία τους ως «στρατιώτης». Η δε απόφαση που δικαίωσε τη χήρα, θα πρέπει να ενταχθεί στη λογική ενός ευρύτερου προγράμματος το οποίο εγκαινίασε ο Στέφανος Dušan με τα χρυσόβουλλά του, τα οποία εξασφάλιζαν τους κατοίκους των κατακτημένων από τους Σέρβους πόλεων¹¹. Σε τελευταία ανάλυση, ο Μαμηνός, έστω και εύπορος, δεν ήταν στα μάτια των αρχών της Ζίχνας παρά ένας μισθοφόρος όχι πλέον πλανόδιος αλλά με μόνιμη διαμονή.

9. Πρβλ. Α. Μανρομάτη, *Οι Πρώτοι Παλαιολόγοι. Προβλήματα πολιτικής πρακτικής και ιδεολογίας*, Αθήνα 1983, σελ. 107-110, 125-130.

10. Mavrommatis, *ό.π.*

11. Mavrommatis, *ό.π.*